

การยึดมั่นในหลักศาสนาของชาวไทย มุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

Religious Commitment of Muslims in Three Southern Border Provinces of Thailand

อับดุลเลาะ การ์นา¹, สมเจตน์ นาคเสวี^{2*}

คำสำคัญ : การยึดมั่นในหลักศาสนา ชาวไทยมุสลิม สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

Keywords : Religious Commitment, Thai Muslims, Three Southern Border Provinces of Thailand

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาแนวทางการยึดมั่นในหลักศาสนาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันได้แก่จังหวัดปัตตานี ยะลาและนราธิวาส กลุ่มตัวอย่างเป็นชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำนวน 896 คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการประมวลผลหาค่าความถี่ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ยเลขคณิตค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานผลของการวิจัยพบว่า 1) ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้รับความรู้และการแนะนำที่เกี่ยวกับการศรัทธาและการปฏิบัติศาสนกิจจากโต๊ะครู หรืออุstad มากที่สุด รองลงมาคือ บิดามารดา พี่น้อง โต๊ะอิหม่ามมัสนิด สามิภรรยา เพื่อน วิทยากรอิสลามศึกษา และศึกษาด้วยตนเองน้อยที่สุด 2) ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีการยึดมั่นในหลักการศรัทธาโดยภาพรวมมีสองแนวทาง คือ แนวทางของอะฮฺลุล อัซสุนนะฮฺที่มีการยึดมั่นตามตัวบทอายะฮฺ อัลกุรอานและอัลหะดีษ หรือเรียกว่า สะลัฟ และการยึดมั่นตามแนวทางของอัลอะฮาอ์เราะฮฺโดยวิธีการยึดมั่นที่ตั้งอยู่บนหลักปรัชญาและการตีความหรือที่เรียกว่าเคาะลัฟทั้งที่ยึดตามผู้อื่นที่มีความรู้ด้านศาสนา โดยปราศจากความรู้และหลักฐานใด ๆ 3) ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีการยึดมั่นในหลักการปฏิบัติโดยภาพรวมมีวิธีการปฏิบัติที่หลากหลายมากกว่าแนวทางการยึดมั่น กล่าวคือ ยึดวิธีปฏิบัติตามแนวทางอัซสุนนะฮฺ มีทั้งที่เรียนรู้หลักฐานของการปฏิบัติและไม่มีความรู้ ยึดปฏิบัติตามแนวทางมัซฮับอัชชาฟีอียะฮฺเป็นการเฉพาะที่สืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน และแนวทางปฏิบัติตามแบบไร้เหตุผลและไม่มีความรู้เรื่องหลักฐานตลอดจนไม่สามารถแยกแยะระหว่างแนวทางการปฏิบัติที่มีหลักฐานกับแนวทางปฏิบัติที่ไม่มีหลักฐาน 4) ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ส่วนใหญ่ยังมีความสับสนระหว่างสิ่งที่เป็นอัซสุนนะฮฺกับสิ่งที่เป็นบิโดอะฮฺ (การอุตริ) ไม่สามารถแยกแยะทั้งสองสิ่งนั้นให้ออกเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนทั้งนี้โดยมีการปฏิบัติปะปนกันทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศรัทธาและการปฏิบัติศาสนกิจของศาสนาอิสลาม

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาอิสลามศึกษา วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี 94000

² นักวิชาการศึกษานานาชาติ ระดับ 8 สำนักงานเลขานุการ วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี 94000

* Corresponding author : โทรศัพท์ 08-1678-4437 โทรสาร 073-345726 Email: kabdulla@bunga.pn.psu.ac.th

Abstract

The objective of this research was to study ways and factors leading to religious commitment of Thai Muslims in three southern border provinces of Thailand : Patani, Yala and Narathiwat. The needed data was collected by means of the distribution of questionnaires to a sample of 896 Thai Muslims in the three southern border provinces. The data then was analyzed by using frequency, percentage, arithmetic means, standard deviation. The research is found that 1) The sources of religious knowledge, advices, practices from which Thai Muslims learned are mainly gained from religious teachers or ustadhs. Second to them are parents, brothers and sisters, imams of mosque, spouses, friends, lecturers of Islamic studies and reliance on self study consecutively. 2) As a whole there are two denominations of Thai Muslims in the areas in terms of their religious school of thought. The first belongs to *Ahli al-Sunnah* school which literally adheres to apparent meanings of Quranic verses and Prophetic sayings without any further interpretation. They are called *Salaf*. The second is called *Khalaf* which follows the way initiated by Abu Hasan al-Ash'ari in understanding and practicing religious faith and principles. It sometimes allows interpretation of religious texts or simply follows instructions of religious scholars in maintaining religious principles without support of textual evidences. 3) Thai Muslims their religious practices in the areas maintained in more ways than their faith is. Some follow Sunnah with or without full knowledge of textual evidences. Others cling to al-Shafi'iy school of thought blindly. There are also many Muslims who practiced their religion at random. They either ignore religious evidences. 4) Most of the Muslim Thais in the southern border areas are still confused with Sunnah and Bid'ah (religious innovations). They can not fully distinguish between the two, resulting in their committing mistakes or being confused while maintaining their religious faith and practices.

คำนำ

“อิสลาม” เป็นศาสนาประเภทเอกเทวนิยมที่สำคัญศาสนาหนึ่งของโลกซึ่งมีรากฐานมาจากการเฉลียวฉลาดของอัลลอฮ์ (สุบฮานะฮฺวะตะอาลา) มีรากศัพท์มาจากภาษาอาหรับ สัน ลาม มีม หมายถึง ปลอดภัย สันติ บริสุทธิ์ และคำว่า “อิสลาม” ยังหมายถึง การมอบน้อมถ่อมตนด้วยความบริสุทธิ์ การสร้างสันติภาพ และการสร้างความปลอดภัยให้กับตนเองและสังคม (Ibn Taimiyah, 1989)

โครงสร้างหลักของศาสนาอิสลามประกอบด้วยหลักสำคัญ 3 ประการ คือ หลักการศรัทธา หลักการปฏิบัติและหลักของคุณธรรมจริยธรรม อัซซันตะบัสติย (al-Sandabastiy, 1935) ได้กล่าวว่า “สิ่งที่ยืนยันถึงความศรัทธาของบุคคลต่อศาสนาต้องประกอบด้วยพฤติกรรม 4 ประการ คือ ยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นตามแนวทางของท่านนบีมุฮัมมัด (คืออัลลอฮ์ อะลียะฮฺวะสัลลิม) และบรรดาผู้ที่เจริญรอยตามท่าน ยึดหลักปฏิบัติศาสนกิจด้วยความมุ่งมั่นเพื่ออัลลอฮ์ (สุบฯ) อย่างบริสุทธิ์ใจ ใช้ชีวิตตามบทบัญญัติของข้อปฏิบัติโดยสมบูรณ์ และไม่ละเมิดหรือฝ่าฝืนข้อห้ามแม้แต่น้อย ดังนั้น บุคคลใดก็ตามที่

สามารถปฏิบัติตามที่กล่าวมา ย่อมแสดงให้เห็นว่าเขาผู้นั้นเป็นบุคคลที่เคร่งครัดในหลักศาสนาอันเป็นหลักการที่มุสลิมทุกคนจะต้องยึดถือตลอดชีวิต

การยึดมั่นผูกพันในหลักการศาสนาอิสลามเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อพฤติกรรมในหลาย ๆ ด้าน เช่น การเคารพ การอยู่ร่วมกันในสภาพประเพณีและวัฒนธรรมที่หลากหลาย และคุณภาพชีวิตที่แตกต่างกัน เนื่องด้วยศาสนาจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับสังคมที่สังคมนั้นมีความยึดมั่นในศาสนาของสังคมนั้น ๆ ย่อมทำให้สังคมอยู่ในสภาพปกติสุข (นรุพงศ์ เทพจารี, 2534) ตรงข้ามกับการไม่เข้าใจหลักการศาสนาของคนบางกลุ่มจะเป็นหลักการศรัทธาและหลักการปฏิบัติจึงทำให้เกิดการตีความที่ผิดจากความเป็นจริง หรือเบี่ยงเบนจากเจตนารมณ์ของบทบัญญัติอันก่อให้เกิดความวุ่นวายในสังคมขึ้น

ถึงกระนั้นก็ดี การศึกษาเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้จำเป็นที่จะต้องศึกษาเรียนรู้ที่มาของวิธีการเรียนการสอนศาสนาอิสลามศึกษาในทุกระดับ เช่น ปอเนาะ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม มัสยิดและสุเหร่าตลอดจนการพบปะกลุ่มแม่บ้านและสถานที่อื่น ๆ ที่มีการเรียนการสอนอิสลาม ศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตประกอบด้วย

อุปกรณ์และวิธีการ

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำนวน 896 คน การกำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดยใช้ตารางสำเร็จรูปของยามาเน ในระดับความเชื่อมั่นประมาณ 95% (สุวิมล ติรกันันท์, 2549) การเลือกกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีเลือกแบบหลายขั้นตอนและสุ่มแบบง่าย ได้ 9 อำเภอทั้งในเขตเทศบาลและนอกเขตเทศบาล 27 ตำบล และ 81 หมู่บ้าน/ชุมชน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ แบบสอบถาม โดยแบ่งออกเป็น 3 ตอน ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในสังคม ข้อคำถามเกี่ยวกับการยึดมั่นในหลักศาสนาด้านการศรัทธา และข้อคำถามเกี่ยวกับการยึดมั่นในหลักศาสนาด้านการปฏิบัติ การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือเป็นการตรวจสอบความตรงของเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 คน นำแบบสอบถามไปใช้กับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 40 คนที่ไม่ใช่กลุ่มเป้าหมายในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อหาค่าความเชื่อมั่นเชิงความสอดคล้องภายในของแบบสอบถามทั้งฉบับ ด้วยสูตรสัมประสิทธิ์แอลฟา ของครอนบาค ผลปรากฏว่าความเชื่อมั่นมีค่าเท่ากับ 0.96

การวิจัยครั้งนี้ ได้ดำเนินเก็บข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการยึดมั่นในหลักการอิสลามจากอัลกุรอานหนังสืออธิบายอัลกุรอาน หนังสือหะดีษ หนังสืออะกีดะฮ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลภาคสนามตามรูปแบบของแบบสอบถามที่สร้างขึ้นโดยมีเนื้อหาครอบคลุมตามวัตถุประสงค์

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลโดยคำนวณหาค่าสถิติพื้นฐานต่าง ๆ เช่น ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อวัดแนวโน้มเข้าสู่ส่วนกลางและเพื่อวัดการกระจายของข้อมูลโดยยึดค่าเฉลี่ยเป็นหลัก การประเมินผลระดับของการยึดมั่นในหลักศาสนาของค่าเฉลี่ยเป็นรายข้อและค่าเฉลี่ยเป็นรายกลุ่มของการยึดมั่นในหลักศาสนาในแต่ละหลักจะถือเกณฑ์การประเมินค่าของจอห์น ดับบลิว เบสท์ (John W. Best, 1977)

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

กลุ่มตัวอย่างจำแนกตามเพศ

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง คือ เพศชาย คิดเป็นร้อยละ 50.8 (455 คน) และเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ 49.2 (441 คน)

ระดับการได้รับความรู้เกี่ยวกับการศรัทธาในศาสนาและการปฏิบัติศาสนกิจ

ตารางที่ 1 ระดับการได้รับความรู้เกี่ยวกับการศรัทธาในศาสนาจากบุคคลต่าง ๆ

บุคคล	$\bar{X}$	S.D.	ระดับการยึดมั่น
บิดามารดา	3.97	1.036	มาก
พี่น้อง	3.24	1.010	ปานกลาง
โต๊ะอิหม่ามมัสยิด	3.50	1.134	มาก
โต๊ะครู / อูstad	4.48	0.757	มาก
สามี / ภรรยา	3.24	1.071	ปานกลาง
เพื่อน	3.19	0.897	ปานกลาง
วิทยากรอิสลามศึกษา	3.40	1.123	ปานกลาง
อื่นๆ	2.75	0.636	ปานกลาง
รวม	3.47	0.573	ปานกลาง

จากตารางที่ 1 ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้รับความรู้เกี่ยวกับการศรัทธาในศาสนาจากบุคคลต่าง ๆ ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อพิจารณารายบุคคลพบว่า ชาวไทยมุสลิมได้รับความรู้เกี่ยวกับการศรัทธาในศาสนาจากโต๊ะครูหรืออูstad มากที่สุด ($\bar{X} = 4.48$) รองลงมา คือ ได้รับความรู้จากบิดามารดา ($\bar{X} = 3.97$) และโต๊ะอิหม่ามมัสยิด ($\bar{X} = 3.50$) ตามลำดับ และชาวไทยมุสลิมได้รับความรู้เกี่ยวกับการศรัทธาในศาสนาจากแหล่งอื่นๆ ($\bar{X} = 2.75$) น้อยที่สุด

ตารางที่ 2 ระดับการได้รับความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติศาสนกิจจากบุคคลต่าง ๆ

บุคคล	$\bar{X}$	S.D.	ระดับการยึดมั่น
บิดามารดา	4.06	1.000	มาก
พี่น้อง	3.34	0.998	ปานกลาง
โต๊ะอิหม่ามมัสยิด	3.62	1.131	มาก
โต๊ะครู / อูstad	4.44	0.818	มาก
สามี / ภรรยา	3.34	1.060	ปานกลาง
เพื่อน	3.15	0.880	ปานกลาง
วิทยากรอิสลามศึกษา	3.42	1.143	ปานกลาง
อื่นๆ	2.73	0.624	ปานกลาง
รวม	3.51	0.593	ปานกลาง

จากตารางที่ 2 ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้รับความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติศาสนกิจจากบุคคลต่าง ๆ ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อพิจารณารายบุคคลพบว่า ชาวไทยมุสลิมได้รับความรู้เกี่ยวกับการศรัทธาในศาสนาจากโต๊ะครูหรืออุstadามากที่สุด ($\bar{x} = 4.44$) รองลงมาคือได้รับความรู้จากบิดามารดา ($\bar{x} = 4.06$) และโต๊ะอิหม่ามมัสยิด ($\bar{x} = 3.62$) ตามลำดับ และชาวไทยมุสลิมได้รับความรู้เกี่ยวกับการศรัทธาในศาสนาจากแหล่งอื่นๆ ($\bar{x} = 2.73$) น้อยที่สุด

การยึดมั่นในหลักการศาสนาด้านการศรัทธา

ตารางที่ 3 ระดับการยึดมั่นในหลักการศาสนาด้านการศรัทธาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

การศรัทธา	$\bar{x}$	S.D.	ระดับการยึดมั่น
1. การศรัทธาต้องยึดหลักฐานอัลกุรอานและอัลหะดีษเท่านั้น	4.69	0.645	มากที่สุด
2. การศรัทธาประกอบด้วย การศรัทธาต่อ รุกนอิมานทั้ง 6	4.79	0.497	มากที่สุด
3. การศรัทธาต่ออัลลอฮ์ (สุบฯ) ครอบคลุมการศรัทธาในเตาฮีดทั้ง 3	4.67	0.617	มากที่สุด
4. การศรัทธาต่อมลาอิกะฮ์	4.77	0.519	มากที่สุด
5. การศรัทธาต่อบรรดาคัมภีร์ฉบับดั้งเดิมนั้นมาจากอัลลอฮ์ (สุบฯ)	4.79	0.534	มากที่สุด
6. การศรัทธาต่อศาสนทูต	4.72	0.567	มากที่สุด
7. การศรัทธาต่อวันสุดท้ายว่าเกิดขึ้นจริง	4.83	0.480	มากที่สุด
8. การศรัทธาต่อกฎกำหนดสภาวะทั้งที่ดีและไม่ดี	4.73	0.579	มากที่สุด
9. การศรัทธาคือเชื่อมั่นในจิตใจ กล่าวด้วยวาจา และปฏิบัติทางกาย	4.70	0.592	มากที่สุด
10. การศรัทธาที่ถูกต่อนั้นต้องยึดถือตามแนวทางของสะลัฟ	4.41	0.796	มาก
11. การศรัทธาที่ถูกต่อนั้นต้องยึดถือตามแนวทางอัลอะฮาอิเราะฮ์	2.34	1.161	น้อย
12. การศรัทธาที่ถูกต่อนั้นต้องยึดถือตามแนวทางเคาะลัฟ	2.71	1.192	ปานกลาง
13. มุสลิมจำเป็นต้องเรียนรู้การศรัทธาจากอัลกุรอานและหะดีษ	4.68	0.633	มากที่สุด
14. มุสลิมจำเป็นที่ต้องเรียนรู้การศรัทธาโดยใช้ความคิด	2.94	1.335	ปานกลาง
15. มุสลิมจำเป็นที่ต้องเรียนรู้การศรัทธาโดยใช้ทฤษฎีทางปรัชญา	2.96	1.261	ปานกลาง
16. อาเยฮ์อัลกุรอานและหะดีษศิฟาตต้องยึดตามตัวบทเท่านั้น	4.26	0.947	มาก
17. อาเยฮ์อัลกุรอานและหะดีษศิฟาตจำเป็นต้องตีความ	3.41	1.311	ปานกลาง
18. อาเยฮ์อัลกุรอานและหะดีษเกี่ยวกับคุณลักษณะของอัลลอฮ์ (สุบฯ)สมควรตีความเป็นความหมายอื่นได้เมื่อมีหลักฐานหรือกรณีแวดล้อม	3.24	1.331	ปานกลาง
รวม	4.09	0.384	มาก

จากตารางที่ 3 ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีการยึดมั่นในหลักการศาสนา ด้านการศรัทธาในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายข้อพบว่า ชาวไทยมุสลิมมีการศรัทธาในระดับมากที่สุดเกี่ยวกับการศรัทธาต่อวันสุดท้ายว่ามีจริงและเกิดขึ้นตามประสงค์ของอัลลอฮ์ (สُبْحَانَ) ($\bar{X}=4.83$) การศรัทธาต่อบรรดาศักดิ์มีจริงนับตั้งเดิมนั้นมาจากอัลลอฮ์ (สُبْحَانَ) ทั้งสิ้น ($\bar{X}=4.79$) การศรัทธาในอิสลามประกอบด้วยการศรัทธาต่อรูกอนอิมานทั้งหกประการ ($\bar{X}=4.79$) การศรัทธาต่อมลาอิกะฮ์ ผู้เป็นบ่าวที่ปฏิบัติหน้าที่ตามบัญชาของอัลลอฮ์ (สُبْحَانَ) ($\bar{X}=4.77$) การศรัทธาต่อกฎกำหนดสภาวะการณ์ทั้งที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นตามประสงค์ของอัลลอฮ์ (สُبْحَانَ) ไม่ใช่มนุษย์ ($\bar{X}=4.73$) การศรัทธาต่อบรรดาศาสนทูตผู้ทำหน้าที่เชิญชวนสู่เอกภาพของอัลลอฮ์ (สُبْحَانَ) ($\bar{X}=4.72$) การศรัทธาประกอบด้วยการเชื่อมั่นในจิตใจ การกล่าวด้วยวาจา และการปฏิบัติทางกาย ($\bar{X}=4.70$) การศรัทธาในอิสลามต้องยึดหลักฐานที่มาจากอัลกุรอานและอัลหะดีษเท่านั้นไม่ใช่ใช้ความคิด ($\bar{X}=4.69$) มุสลิมจำเป็นต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการศรัทธาโดยการยึดมั่นจากหลักฐานอัลกุรอานและหะดีษ ($\bar{X}=4.68$) และการศรัทธาต่ออัลลอฮ์ (สُبْحَانَ) ครอบคลุมการศรัทธาในเตฮ์ดีททั้ง 3 ได้แก่ ออูฮียะฮ์ รูบูบียะฮ์ ละอัสมาอ์และคิฟาด ($\bar{X}=4.67$) ตามลำดับ ส่วนชาวไทยมุสลิมมีการศรัทธาในระดับมากเกี่ยวกับการศรัทธาที่ถูกต้องนั้นต้องยึดถือตามแนวทางของสะลัฟศอลิหฺ ($\bar{X}=4.41$) และอายะฮ์อัลกุรอานและหะดีษคิฟาดต้องยึดตามตัวบทเท่านั้นไม่อนุญาตตีความเป็นอย่างอื่น ($\bar{X}=4.26$) ตามลำดับ ส่วนชาวไทยมุสลิมมีการศรัทธาในระดับปานกลางเกี่ยวกับอายะฮ์อัลกุรอานและหะดีษคิฟาดจำเป็นต้องตีความเป็นความหมายอื่น ($\bar{X}=3.41$) อายะฮ์อัลกุรอานและหะดีษที่เกี่ยวกับคุณลักษณะของอัลลอฮ์ (สُبْحَانَ) สมควรตีความเป็นความหมายอื่นได้ เมื่อมีหลักฐานหรือกรณีแวดล้อมบ่งชี้ ($\bar{X}=3.24$) มุสลิมจำเป็นต้องต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการศรัทธาโดยการยึดหลักฐานอากัลีย (ความคิด) ($\bar{X}=2.94$) มุสลิมจำเป็นต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการศรัทธาโดยใช้ทฤษฎีทางปรัชญา ($\bar{X}=2.96$) และการศรัทธาที่ถูกต้องนั้นต้องยึดถือตามแนวทางของอุละมาอ์เคาะลัฟ ($\bar{X}=2.71$) ตามลำดับ และกลุ่มตัวอย่างมีการศรัทธาในระดับน้อยเกี่ยวกับการศรัทธาที่ถูกต้องนั้นต้องยึดถือตามแนวทางของอุละมาอ์อัลอะชาอิเราะฮ์ ($\bar{X}=2.34$)

การยึดมั่นในหลักการศาสนาด้านการปฏิบัติ

ตารางที่ 4 ระดับการยึดมั่นในหลักการศาสนาด้านการปฏิบัติของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

การปฏิบัติ	$\bar{X}$	S.D.	ระดับการยึดมั่น
1. ท่านกล่าวคำปฏิญาณตนหรือคำชะฮาดะฮ์ในแต่ละวัน	4.51	0.806	มากที่สุด
2. ท่านละหมาดห้าเวลาโดยปฏิบัติตามอัสสุนนะฮ์	4.68	0.652	มากที่สุด
3. ท่านละหมาดห้าเวลาโดยถือปฏิบัติตามสังคม	2.30	1.429	น้อย
4. ท่านถือศีลอดโดยการปฏิบัติตามแนวทางอัสสุนนะฮ์ทุกประการ	4.37	0.856	มาก
5. ท่านถือศีลอดโดยไม่กระทำการสิ่งที่ต้องห้ามทุกประการตลอดทั้งวัน	4.13	0.978	มาก
6. ท่านจ่ายซะกาตบังคับเมื่อครบปีด้วยความบริสุทธิ์ใจ	4.43	0.886	มาก
7. ท่านจ่ายซะกาตให้แก่บุคคลที่มีสิทธิรับซะกาต	4.19	0.977	มาก

ตารางที่ 4 (ต่อ)

การปฏิบัติ	$\bar{X}$	S.D.	ระดับการยึดมั่น
1. ท่านกล่าวคำปฏิญาณตนหรือคำชะฮาดะฮ์ในแต่ละวัน	4.51	0.806	มากที่สุด
2. ท่านละหมาดใช้เวลาโดยปฏิบัติตามอัสสุนนะฮ์	4.68	0.652	มากที่สุด
3. ท่านละหมาดใช้เวลาโดยถือปฏิบัติตามสังคม	2.30	1.429	น้อย
4. ท่านถือศีลอดโดยการปฏิบัติตามแนวทางอัสสุนนะฮ์ทุกประการ	4.37	0.856	มาก
5. ท่านถือศีลอดโดยไม่กระทำสิ่งที่ต้องห้ามทุกประการตลอดทั้งวัน	4.13	0.978	มาก
6. ท่านจ่ายชะกาตบังคับเมื่อครบพิกัดด้วยความบริสุทธิ์ใจ	4.43	0.886	มาก
7. ท่านจ่ายชะกาตให้แก่บุคคลที่มีสิทธิรับชะกาต	4.19	0.977	มาก
8. ท่านไปประกอบพิธีหัจญ์เมื่อท่านมีกำลังทรัพย์	3.53	1.358	มาก
9. ท่านไปปฏิบัติหัจญ์ด้วยทรัพย์สินที่ได้จากน้ำพักน้ำแรงของตนเอง	3.38	1.359	ปานกลาง
10. ท่านปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ โดยการปฏิบัติที่ครอบคลุม	4.16	0.882	มาก
11. ท่านปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ นั้นด้วยการปฏิบัติตามแนวทางอัสสุนนะฮ์	4.07	0.954	มาก
12. ท่านปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ด้วยกับปฏิบัติตามประเพณีที่ถือปฏิบัติ	3.14	1.317	ปานกลาง
13. ท่านปฏิบัติศาสนกิจด้วยการปฏิบัติตามมัซฮับหนึ่ง	2.85	1.256	ปานกลาง
14. ท่านปฏิบัติศาสนกิจตามแนวปฏิบัติของมัซฮับอัสชาฟีอี	2.05	1.073	น้อย
15. ท่านปฏิบัติศาสนกิจโดยการยึดหลักฐานที่แข็งแกร่ง	4.14	0.997	มาก
16. ท่านปฏิบัติศาสนกิจที่เป็นเรื่องปลีกย่อยโดยยึดผลการวินิจฉัย	2.97	1.198	ปานกลาง
17. ท่านปฏิบัติเรื่องศาสนกิจที่ไม่มีกำหนดไว้ในอัสสุนนะฮ์เท่านั้น	3.40	1.362	ปานกลาง
18. ท่านปฏิบัติศาสนกิจตามความรู้สึกและความคิดเห็นของตนเอง	3.76	1.363	มาก
19. ท่านปฏิบัติศาสนกิจที่ไม่ขัดแย้งกับมัซฮับอัสชาฟีอีเท่านั้น	2.66	1.200	ปานกลาง
20. ท่านปฏิบัติศาสนกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานวิชาความรู้ที่ถูกต้อง	4.31	0.913	มาก
21. ท่านปฏิบัติศาสนกิจโดยไม่มีการปะปนกับพิธีกรรมที่ไม่สมควร	3.89	1.258	มาก
22. ท่านไม่ปฏิบัติพิธีกรรมที่อุตริขึ้นมาโดยไม่มีมูลเหตุ	3.81	1.387	มาก
รวม	3.67	0.422	มาก

จากตารางที่ 4 ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีการปฏิบัติศาสนกิจในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายข้อพบว่า ชาวไทยมุสลิมปฏิบัติในระดับมากที่สุดในเรื่องการละหมาดใช้เวลาโดยปฏิบัติตามอัสสุนนะฮ์ ($\bar{X}=4.68$) และกล่าวคำปฏิญาณตนหรือคำชะฮาดะฮ์ในแต่ละวัน ($\bar{X}=4.51$) ตามลำดับ ส่วนชาวไทยมุสลิมมีการปฏิบัติในระดับมากในเรื่องการจ่ายชะกาตบังคับเมื่อครบพิกัดและครบกำหนดด้วยความบริสุทธิ์ใจ ($\bar{X}=4.43$) ถือศีลอดในเดือนรอมฎอนและถือศีลอดสุนัตโดยการปฏิบัติตามแนวทางอัสสุนนะฮ์ทุกประการโดยไม่มีการเพิ่มหรือตัดต่อใด ๆ ทั้งสิ้น ($\bar{X}=4.37$) ปฏิบัติศาสนกิจเรื่องใดก็ตามโดยต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานวิชาความรู้ที่ถูกต้อง ($\bar{X}=4.31$) จ่ายชะกาต(ที่เป็นวาญิบ

ทุกชนิด) ให้แก่บุคคลที่มีสิทธิรับชะกาตหนึ่งประเภทหรือมากกว่าในจำนวนผู้มีสิทธิรับชะกาตทั้งแปดประเภท ($\bar{x}=4.19$) ปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ โดยการปฏิบัติที่ครอบคลุมทั้งสิ่งที่เป็นรุกน สิ่งที่เป็นสุนัตและสิ่งที่เป็นมุบาหฺ (อนุญาต) ($\bar{x}=4.16$) ปฏิบัติศาสนกิจโดยการยึดปฏิบัติตามวิธีการปฏิบัติโดยการยึดหลักฐานที่มีน้ำหนัก หรือหลักฐานที่แข็งแกร่ง ($\bar{x}=4.14$) ถือศีลอดในเดือนรอมฎอนและถือศีลอดสุนัตโดยไม่กระทำการสิ่งที่ต้องห้ามทุกประการตลอดทั้งวัน ($\bar{x}=4.13$) ปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ด้วยกับการปฏิบัติตามแนวทางสุนนะฮฺและตามแนวทางการปฏิบัติของชาวสะลัฟ ($\bar{x}=4.07$) ปฏิบัติศาสนกิจโดยไม่มีการปะปนกับพิธีกรรมใด ๆ ที่ท่านคิดว่าไม่สมควรปฏิบัติกับเรื่องศาสนกิจ ($\bar{x}=3.89$) ไม่ปฏิบัติในพิธีกรรมที่ขัดแย้งกับหลักฐานอัลกุรอานและอัสสุนนะฮฺ เช่น พิธีกรรมที่อุตรีซึนมาโดยไม่มียุสลุสแสดงถึงที่มาที่ไปของพิธีกรรมนั้น ($\bar{x}=3.81$) ปฏิบัติศาสนกิจตามความรู้สึกและความคิดเห็นของตนเองโดยไม่ได้แยกระหว่างสิ่งที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ ($\bar{x}=3.76$) และไปประกอบพิธีหัจญ์เมื่อท่านมีกำลังทรัพย์สุขภาพพอร่างกายแข็งแรงและจิตใจที่สมบูรณ์ ($\bar{x}=3.53$) ตามลำดับ ส่วนชาวไทยมุสลิมปฏิบัติในระดับปานกลางในเรื่องปฏิบัติเรื่องใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับศาสนกิจที่ไม่มีกำหนดไว้ในอัสสุนนะฮฺเท่านั้นและไม่ปฏิบัติสิ่งที่ไม่ได้มาจากอัสสุนนะฮฺ ($\bar{x}=3.40$) ไปปฏิบัติหัจญ์ด้วยทรัพย์สินที่ได้จากน้ำพักน้ำแรงของท่านเอง มิใช่เนื่องจากการกู้หนี้ยืมสิน ($\bar{x}=3.38$) ปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ด้วยกับการปฏิบัติตามประเพณีที่ถือปฏิบัติโดยสังคมส่วนใหญ่ ($\bar{x}=3.14$) ปฏิบัติศาสนกิจเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ไม่ขัดแย้งกับมัซฮับอัชชาฟีอีย์เท่านั้น เพราะการยึดมั่นในมัซฮับอัชชาฟีอีย์เป็นสิ่งจำเป็นมาก ($\bar{x}=2.66$) ปฏิบัติศาสนกิจในส่วนที่เป็นเรื่องปลีกย่อยโดยการยึดผลจากการวินิจฉัยของปราชญ์ท่านหนึ่งเป็นการเฉพาะตามความเห็นชอบของตนเอง ($\bar{x}=2.97$) และปฏิบัติศาสนกิจด้วยกับการปฏิบัติตามมัซฮับหนึ่งเป็นการเฉพาะ เช่น มัซฮับหะนะฟี มัลิกีย์หรือหันบะลีย ($\bar{x}=2.85$) ตามลำดับ และชาวไทยมุสลิมปฏิบัติในระดับน้อยในเรื่องละหมาดใช้เวลาโดยการปฏิบัติตามวิธีการที่ได้ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างแพร่หลายในสังคม ($\bar{x}=2.30$) และปฏิบัติศาสนกิจตามแนวปฏิบัติของมัซฮับอัชชาฟีอีย์เพราะสังคมส่วนใหญ่ยึดถือกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ($\bar{x}=2.05$) ตามลำดับ

อภิปรายผล

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ส่วนใหญ่ได้รับความรู้และคำแนะนำจากโต๊ะครูหรืออุสตาส รองลงมา คือ บิดามารดา และโต๊ะอิหม่ามมัยิด ตามลำดับ จากผลการวิจัยดังกล่าว สามารถอธิบายได้ว่า มุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีความผูกพันกับบรรดาโต๊ะครูหรืออุสตาสเป็นอย่างยิ่ง อันเนื่องมาจากมีความเชื่อมั่นว่าความรู้ที่ถูกต้องในด้านของหลักการศรัทธา และการปฏิบัตินั้นจะต้องมาจากผู้มีความรู้ในเรื่องของหลักการศาสนามากที่สุดซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานจากอัลหะดีษ ความว่า “บรรดาผู้มีความรู้นั้น เป็นผู้รับมรดกจากบรรดา นบี” (al-Bukhariy, 2000) แสดงให้เห็นว่าความรู้ที่ถูกต้องนั้นจะได้มาจากบรรดาผู้รู้หรือที่ชาวบ้านรู้จักกันในนามโต๊ะครู หรืออุสตาส จึงทำให้บรรดามุสลิมให้ความสำคัญกับบรรดาโต๊ะครูหรืออุสตาส อันเนื่องมาจากว่า พวกเขาเหล่านั้นเป็นผู้ที่ได้รับมรดกสืบทอดจากบรรดานบี ซึ่งมรดกที่ได้รับจากบรรดานบีทั้งหลายไม่ใช่สิ่งอื่นใดนอกจากความรู้ในเรื่องของหลักการศรัทธาและการปฏิบัติที่ถูกต้อง

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า การยึดมั่นในหลักการศาสนาโดยทั่วไปของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้อยู่ในเกณฑ์สูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยึดมั่นในหลักการศาสนาด้านการศรัทธาสูงมาก ส่วนการยึดมั่นในหลักการศาสนาด้านการปฏิบัติอยู่ในระดับที่ต่ำกว่า แต่ก็อยู่ในเกณฑ์ที่สูงเช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของนรพงศ์ เทพจารี (2534) พบว่าความยึดมั่นในศาสนาอิสลามโดยทั่วไปของคนไทยมุสลิมชนบทจังหวัดชายแดนภาคใต้อยู่ในเกณฑ์สูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลามในแนวศรัทธาสูงมากสำหรับการยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลามแนวทางปฏิบัติ้นั้นด้อยกว่าแนวทางศรัทธา แสดงให้เห็นว่า ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ให้ความสำคัญกับการยึดมั่นในหลักการศาสนา ไม่ว่าจะเป็นทั้งทางด้านศรัทธาและทางด้านการปฏิบัติ ซึ่งเป็นไปตามหลักคำสอนของศาสนาที่เน้นย้ำถึงความสำคัญโดยมีหลักฐานจากอัลหะดีษที่ระบุถึงว่า อิสลามนั้นวางอยู่บนหลักสามประการด้วยกัน อันประกอบด้วย หลักการศรัทธาหลักการปฏิบัติ และหลักจริยธรรม (Muslim, 2000) โดยที่แต่ละหลักนั้นมีความสัมพันธ์กันจะต้องรักษาไว้ หากขาดประการหนึ่งประการใดแล้ว ศาสนาจะไม่สมบูรณ์ และจะไม่นับว่ามีการยึดมั่นในศาสนาที่แท้จริง

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า การยึดมั่นในหลักการศาสนาตามหลักการศรัทธาในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด สอดคล้องกับความหมายของหะดีษความว่า “การศรัทธา คือ ความเชื่อมั่นต่ออัลลอฮ์ บรรดาละอิกะฮ์ บรรดาเคอมีร์ บรรดาเราะสุล วันอาคิเราะฮ์ และเชื่อมั่นต่อกฎสถานะการณ์ทั้งความดีและความชั่ว” (al-Tirmidhiy, 1978) โดยชาวไทยมุสลิมยึดถือแนวทางของอัลอะฮาอีเราะฮ์ในหลักการศรัทธาอันเนื่องมาจากว่าบรรดาผู้รู้ศาสนาในยุคก่อนส่วนใหญ่สอนในแนวทางของอัลอะฮาอีเราะฮ์ ทำให้มุสลิมส่วนใหญ่ยึดในแนวนี้อย่างเหนียวแน่น สืบเนื่องมาจากตำราภาษามลายู หรือที่เรียกว่ากิตาบบัญวี ส่วนใหญ่จะเป็นในแนวทางของอัลอะฮาอีเราะฮ์ ชาวไทยมุสลิมส่วนหนึ่งยึดตามแนวทางอัสสุนนะฮ์อันเที่ยงตรง ทั้งนี้มีมุสลิมส่วนหนึ่งที่ได้ไปศึกษาแถบตะวันออกกลางและนำหลักการศาสนาที่สอดคล้องกับแนวทางของอัลกุรอานและอัสสุนนะฮ์มากที่สุดมาเผยแพร่ทำให้มุสลิมเริ่มสนใจศึกษาและค้นคว้าหลักการศาสนาที่เป็นแนวทางที่เที่ยงตรงมากยิ่งขึ้น การยึดมั่นในแนวทางอัสสุนนะฮ์เป็นการแสดงการเคารพจงรักภักดีต่อท่านนบีมุฮัมมัด (ศ็อลลา) ผู้ที่เป็นแบบอย่างให้กับมุสลิมในทุก ๆ ด้านของการดำเนินชีวิตอย่างปฏิเสธมิได้อีก แนวทางของอัลอะฮาอีเราะฮ์เป็นกลุ่มที่ได้พาดพิงแนวคิดของท่านอบู อัลหะสัน อัลอัชอะรีย์ (al-Shahrastani, 1996) เป็นการพาดพิงในขณะที่ท่านอยู่ในช่วงที่อยู่กับแนวความคิดของอิบนุ กุลลาบ เป็นการยึดมั่นที่ไม่ถูกต้องนักเพราะอบู อัลหะสัน อัลอัชอะรีย์ชี้ขาดในความไม่ถูกต้องเพราะขัดแย้งกับอัลกุรอานและหะดีษแต่ที่สำคัญท้ายที่สุดท่านได้กลับตัวสู่แนวทางสะลัฟโดยได้ยึดถืออะกิดะฮ์เหมือนกับบรรดาปราชญ์ท่านอื่น ๆ ที่ร่วมสมัยที่ยึดตามแนวทางอัสสุนนะฮ์

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการยึดมั่นในหลักการศาสนาตามการปฏิบัติพบว่า การปฏิบัติมากที่สุดคือ ละหมาดห้าเวลาเพราะถือว่าละหมาดเป็นภาระหน้าที่ของมุสลิมทุกคนที่ต้องทำและจะขาดเสียมิได้ (al-Nasa'iy, 2001) เหมือนกับปลาที่ขาดน้ำไม่ได้ฉันใดก็ฉันนั้น โดยภาพรวมชาวไทยมุสลิมปฏิบัติมากที่สุดในเรื่องการปฏิบัติศาสนกิจตามแนวปฏิบัติของมัซฮับอัชชาฟีอียะฮ์ เพราะปฏิบัติตามสังคัมส่วนใหญ่ยึดถือกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การปฏิบัติในลักษณะนี้น้อยกว่าหากไม่ขัดกับอัลกุรอานและหะดีษ มีชาวไทยมุสลิมที่ปฏิบัติตามแนวทางของท่าน นบีมุฮัมมัด (ศ็อลลา) อย่างเคร่งครัดเป็นสิ่งที่มุสลิมทุกคน

ควรศึกษาอย่างลึกซึ้งดังที่ปรากฏในหะดีษ (al-Bukhariy, 2000) พยายามหลีกเลี่ยงพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เป็นการอุตริด้วยหลักฐานที่ชัดเจนซึ่งสอดคล้องกับเงื่อนไขของการปฏิบัติศาสนกิจในอิสลาม คือ ความบริสุทธิ์ใจ และความถูกต้องตามบทบัญญัติอิสลาม (Ibn Kathir, 1981) และชาวไทยมุสลิมที่ปฏิบัติศาสนกิจตามความรู้สึกและความคิดเห็นของตนเองโดยไม่ได้แยกระหว่างสิ่งที่ควรปฏิบัติ และไม่ควรปฏิบัติซึ่งเป็นการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องตามหลักของศาสนาอิสลามเพราะอิสลามสนับสนุนให้ปฏิบัติศาสนกิจบนพื้นฐานของความรู้

มีมุสลิมบางส่วนที่ปฏิบัติศาสนกิจโดยการปฏิบัติตามในสิ่งที่สืบทอดกันมา อาจเป็นเพราะการไม่ได้รับการศึกษา หรือไม่ได้ศึกษาด้านศาสนาเป็นการเฉพาะทำให้ต้องยึดการปฏิบัติที่บรรดาคนรุ่นก่อนได้ปฏิบัติมาเป็นแบบอย่าง ซึ่งการปฏิบัติดังกล่าวนั้นมิได้ถือว่าเป็นสิ่งที่ใช้ไม่ได้ทั้งหมด แต่อาจจะมีประเด็นที่ไม่สอดคล้องกับหลักการที่ถูกต้อง จึงจำเป็นที่มุสลิมทุกคนควรศึกษาวิชาการด้านศาสนาในแนวทางที่สอดคล้องกับอัลกุรอานและอัสสุนนะฮ์มากที่สุด เพื่อที่จะทำให้สังคมมุสลิมมีความเป็นเอกภาพ และการศรัทธาในที่สุด

บทบัญญัติอิสลามมีสองลักษณะ คือ บทบัญญัติที่มีอาจเปลี่ยนแปลง แม้ว่าจะอยู่ในกาลเวลา และสถานที่ใดก็ตาม เช่น หลักการศรัทธาและหลักการปฏิบัติศาสนกิจ สิ่งนั้นมีมาในลักษณะที่แจ่มแจ้งไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วน พร้อมด้วยหลักฐาน ดังนั้นจึงไม่อนุญาตให้ผู้หนึ่งผู้ใดเพิ่มเติมหรือตัดทอนบัญญัติดังกล่าว และบทบัญญัติที่จะเปลี่ยนแปลงได้เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป เช่น ผลประโยชน์ส่วนบุคคลกิจการต่าง ๆ ได้มีมาโดยสังเขป เพื่อให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของมนุษย์ในทุกยุคทุกสมัย สอดคล้องกับจารีตประเพณี และวัฒนธรรมของสังคมนั้น สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อเป็นแนวทางในการดำรงไว้ซึ่งศีลธรรม และคุณธรรม

สรุปผลการวิจัย

ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้รับความรู้และคำแนะนำด้านการศรัทธาและการปฏิบัติศาสนกิจจากโต๊ะครู หรืออุstadามากที่สุด บิดามารดา สามีมภรรยา และอื่นๆ ตามลำดับ การยึดมั่นในหลักการศาสนาด้านการศรัทธาในภาพรวมอยู่ในระดับมาก คือ แนวทางที่ยึดตามอัสสุนนะฮ์ ไม่ใช่ความคิด และแนวทางที่ยึดหลักฐานความคิดหรือใช้ทฤษฎีทางปรัชญาของอัลอะฮาอิเราะฮ์ และการยึดมั่นด้านการปฏิบัติศาสนกิจโดยการปฏิบัติตามประเพณีที่ถือปฏิบัติในสังคม และมีการปฏิบัติตามอัสสุนนะฮ์ ไม่ปฏิบัติในพิธีกรรมที่เป็นการอุตริกรรมการวิจัยนี้เป็นการยืนยันว่ามุสลิมที่ยึดมั่นในหลักการศาสนาที่ถูกต้องตามเจตนารมณ์ของบทบัญญัติอิสลามจะสร้างความสงบสุขในสังคม และเพื่อทราบถึงสภาพการยึดมั่นในหลักการศาสนาอย่างครอบคลุมของสังคมมุสลิมทุกเพศทุกวัยและทุกสาขาอาชีพควรมีการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับการยึดมั่นในหลักการศาสนาของข้าราชการมุสลิมที่ปฏิบัติงานในหน่วยงานของรัฐในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

คำขอบคุณ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณกองทุนวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ที่ได้สนับสนุนทุนเพื่อดำเนินการวิจัย ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่าน คือ รองศาสตราจารย์ ดลมนรจน์ บากา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นิพัลริต ระเด่นอาหมัด และผู้ช่วยศาสตราจารย์จิระพันธ์ เตมะ นายเขวณัฎฐ์ เรืองปราชญ์ นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาอิสลามศึกษา ตลอดจนนักวิจัยผู้ช่วยและผู้ที่ไม่ได้กล่าวนามมา ณ ที่นี้

เอกสารอ้างอิง

นรูฟงศ์ เทพจารี. (2534). ความเชื่อมั่นผูกพันในศาสนาอิสลามของคนไทยมุสลิมชนบท จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีผลต่อพฤติกรรมด้านสังคม เศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปัตตานี.

สุวิมล ติรกานันท์. (2549). หลักการสร้างและวิเคราะห์เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนอักษร.

al-Bukhariy, Muhammad bin Isma'il. (2000). *Sahih al-Bukhariy*. Beirut : Dar al-Kutub al-Islamiy.

John W. Best. (1977). *Research in Education*. New Jersey : Prentice-Hall Inc.

Ibn Kathir, Muhammad. (1981). *Tafsir al-Qur'an al-Azim*. Mesr : Dar al-Kutub al-Islamiyah.

Muslim bin al-Hajjaj. (2001). *Sahih Muslim*. al-Qahirah : Dar al-Kutub al-Islamiyah.

al-Nasa'iy, Abd al-Rahman. (2001). *Sunan al-Nasa'iy*. al-Riyad : Dar al-Maktab al-Islamiy.

al-Shandabastiy. (1990). *'Aqidah Islamiyah*. Beirut : Alam al-Kutub.

al-Shahrastaniy. (1996). *al-Milal wa al-Nihal*. Mesr : Dar Ibn al-Qaiyim.

Ibn Taimiyah Ahmad. (1989). *Majmu' al-Fatawa*. al-Riyad : Dar al-'Ifata' wa al-Da'wah wa al-'Irshad.

al-Tirmidhiy, Muhammad. (1978). *Sunan al-Tirmidhiy*. Beirut : Dar al-'Ilm.